

(222)

АПРИЛ 2024

БР. 04

NATIONAL GEOGRAPHIC

ЗАКРИЛАТА НА КРЪСТА

WWW.NATIONALGEOGRAPHIC.BG

ISSN 1312-6571

5.99 лв.

0.4 >

9 771312 657664

ОБРОЧИЩАТА В БЪЛГАРИЯ – ДРЕВЕН ОБИЧАЙ,
ТАЧЕН И СЪХРАНЯВАН ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

6 СЪТРУДНИЦИ / 7 НА ФОКУС

СТАТИИ

20

ЗАКРИЛАТА НА КРЪСТА

Традицията на оброчните кръстове преплита в себе си езически и християнски практики. Кръстовете са поставяни на знакови природни места – оброчища, и са наричани на имената на църковни светци. Те са различни по форма, големина и материал и много от тях са истински шедеври на каменогелското изкуство.

38

МАЙСТОРИ НА КАМУФЛАЖА

Фазмидите, известни като насекоми пръчици или живи листа, често се сливат с флората и стават на практика невидими. Това е ефективна стратегия за оцеляване: хищниците искат да похапнат насекомо, затова игнорират нещата, приличащи на растения.

40

ИЗКЛЮЧИТЕЛНИ МОМЕНТИ

От най-гребните

животинки до последния полет в Космоса – фотографите на *National Geographic* представят своите най-емблематични кадри и споделят историите зад тях.

52

ЕВОЛЮИРАЩИ ЗВЕРОВЕ

Илюстрации от нашия архив показват как се е променило разбирането за динозаврите през последните сто години. Може би и най-новите изображения няма да са окончателни, но ще са стъпки в посока на по-ясна картина на тези чудеса от миналото.

54

ГОЛЯМОТО МОДНО СМЕТИЩЕ

Колкото и полезни да са били някога пазарите за препродажба на употребявани дрехи, те вече не насмогват от огромните количества изхвърлени стоки. Облекла от редица световни марки са натрупани като купчини боклук в пустинята Атакама в Чили. Пътят

им готам разказва историята на модерната бърза мода.

70

НЕЙНИТЕ ТАЙНИ ПАЗИТЕЛИ

След като Ан Болейн била екзекутирана през 1536 г. по съмнителни обвинения в прелюбодеяние и кръвосмешение, Хенри VIII направил всичко възможно да заличи спомена за нея. Кралските ѝ символи били свалени от дворцовите стени, а книгите ѝ изчезнали. Но една от личните ѝ вещи, нейният часослов, отново се появил на бял свят.

74

СПОРИЯТ ЧАР НА МОРСКИТЕ ВИДРИ

През 1741 г. може би е имало около 300 000 морски видри. До 1911 г. те вече били почти изтребени и били създадени първите закони за защитата им. Днес много популации на морски видри растат стабилно, но не всички са доволни.

НА КОРИЦАТА Оброчният кръст „Св. Николай Летни“ в близост до полуразрушения Маломаловски манастир. През 90-те години на XX в. кръстът е бил натрошен на парчета от иманяри. Днес е възстановен от родолюбиви българи, но следите от вандализма са останали по повърхността на камъка. За снимката кръстът е осветен с две светкавици, които рисуват неговата ажурна изработка.

Снимка: КРАСИМИР АНДОНОВ

ОТ РЕДАКТОРА

НЕЙТЪН ЛЕМП

КОГАТО БЯХ МАЛКО МОМЧЕ, любимата ми плюшена играчка беше мече с килната глава на име Бетърби. А втората ми най-любима беше плюшена морска видра.

Морските видри са изключително сладки същества. Без съмнение привлечен отначало от гушкавия им външен вид, скоро бях за пленен и от тяхната история. Тези видри били избити почти до изчезване заради козината им през XVIII и XIX в. по тихоокеанските брегове на Япония, Русия и Северна Америка. През детството ми морските видри бяха зацътитени, но завръщането им не беше сигурно въпреки разнообразните опити да им се помогне.

Както разказват Синтия Горни в текста си, а Ралф Пейс и Кили Юан – с поразителните си фотографии за

броя, въпреки че морските видри по никакъв начин не са се възстановили до броя си отпреди XVIII в., популацията им днес е по-здрава, отколкото е била от 200 години насам. И освен че очарователният им външен вид и лудории са ги превърнали в любимците на социалните медии, тези кораби и адаптивни създания с огромен апетит са и ключов вид от критична важност за екосистемите, които обитават.

Ще насочим вниманието ви и към друг световен проблем: скоростното масово производство на евтино облекло, което генерира толкова много отпадъци, че ООН го е обявила за „екологична и социална криза“.

Надяваме се броят да ви хареса.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА NATIONAL GEOGRAPHIC

Този сътрудник е получил финансиране от Националното географско дружество, което се е посветило на осветляването и опазването на чудесата на нашия свят.

Тамара Мерино, стр. 54

Снимките на Мерино (родена в Колумбия и живееща в Чили) я отведоха до мини за опали в Австралия, центрове за регистриране на мигранти на границата между САЩ и Мексико и за настоящата статия за модните отпадъци – до пустинята Атакама в Чили. Изследовател на *National Geographic* от 2020 г. насам, тя посети живеещи под земята общности в Юта, Андалусия и австралийския пущинак за проекта си „Долната земя“. Последният ѝ проект е да снима новородената си дъщеря Она.

Красимир Андонов, стр. 20

Водещата статия в броя е реализация на проекта „Оброчни кръстове“ на проф. д-р Красимир Андонов – оператор, фотограф, преподавател в НАТФИЗ и дългогодишен сътрудник на *National Geographic България*. Първото представяне на фотографиите му в нашето списание (на сакрални ниши и загадъчни кръгове в Родопите) сложи началото на поредица от статии с неговите снимки и текст. През 2022 г. материалът му за Варненското златно съкровище бе отличен с *Best edit* от *National Geographic* и публикуван от няколко локални издания на *National Geographic* по света.

НА ФОКУС

НАЙ-НОВОТО ОТ НАШИТЕ ФОТОГРАФИ

НАУКА

„Експедицията „Да откриеш Дарвин“ ми позволи да се ПОТОПЯ ДЪЛБОКО в това как той бавно е градил идеите си и в наследството от научни познания, което е оставил в Патагония.“

МАРСИО ПИМЕНТА, фотограф и изследовател на *National Geographic*

По време на своето самостоятелно пътуване по следите на Чарлс Дарвин, подпомогнато от Националното географско дружество, Пимента се сблъска с тази фигура в естествен ръст на динозавъра патаготитан в Трелю, Аржентина, където се намира Палеонтологическият музей „Егжидио Ферульо“.

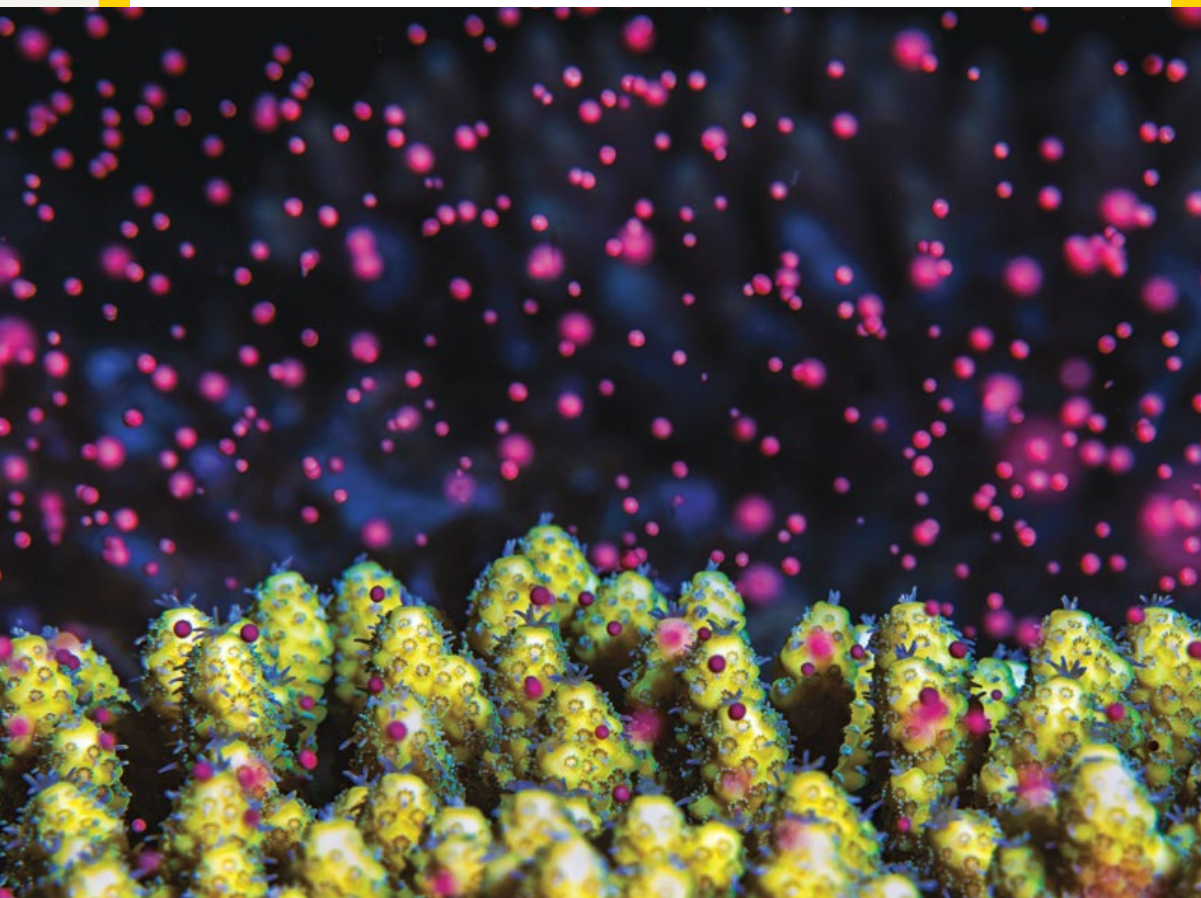

ОКОЛНА СРЕДА

„Вододелът Евърглейдс
може да бъде
поразително място
със своя простор и
предизвикателствата,
пред които е изправен.
Започнах да работя
по проект, в който
обектите ми бяха
изолирани на бял фон, за
ДА ПРЕВЪРНА
СЛОЖНИТЕ ПРОБЛЕМИ
в прости визуални
разкази.“

МАК СТОУН,
фотограф и изследовател на
National Geographic

Яркорозовите яйца на инвазивния
охлюв *Potamocorbula asinaria* са
несравнимо по-многобройни от
бледорозовите яйца на местния
Potamocorbula paludosa, както са полегнали
по стъблата на понтедерия и
калифорнийски камъш (съставно
изображение от 10 кадъра).

ОКЕАНИ

„Гледката на синхронното изящество на хиляди корали, създаващи живот, ВИНАГИ МЕ ИЗУМЯВА.

Омагьосващото явление поражда
уникално естетическо усещане, сякаш наблюдаваш
подводна, обърната наопаки и многоцветна снежна буря.“

ТОМ ШЛЕЗИНГЕР, фотограф

Разклонени корали в Червено море изхвърлят вързопчета от яйцеклетки и сперматозоиди във водата, където те ще се смесят и чифтосат. Явлението се случва само веднъж годишно за няколко минути през нощта.

КУЛТУРА

„Чух за група жени, посветили се на
ЕГИПЕТСКАТА БОГИНЯ ИЗИДА.
Тяхното преклонение пред водите на Нил и неговата
история е показателно *колко е важен Нил*
за египтяните и света.“

МАТ МОЙЪР, фотограф и изследовател на National Geographic

Вера Новицкая се радва на приношение като част от ритуал в храма на
о-в Филе край Асуан. Мойър запечатал сцената, докато работел по
финансиран от Националното географско дружество проект
за надвисналата над Египет водна криза.

ПРИМАМЛИВИТЕ НЕКОНТАКТНИ

Обитателите на о-в Северен Сентинел
живеят от лов и събиращество и прогонват
натрапниците. Въпреки това светът
не иска да ги остави на мира.

Текст:

АДАМ ГУДХАРТ

Фото илюстрация:

ИЪН УДС

→ **ПРЕЗ НОЕМВРИ 2018 Г.** млад американски мисионер преплува от рибарска лодка до самотен плаж в Индийския океан и беше убит от местните островитяни, размахващи лъкове и стрели. Новината за фаталната среща на о-в Северен Сентинел – малко късче земя в Андаманския архипелаг – завладя въображението на хората по света. Повечето не подозираха за съществуването на подобно място в наши дни: остров, чиито обитатели – ловци и събирачи, живеят в почти пълна изолация.

Самоувереният евангелист, 26-годишният Джон Алън Шау, искал да покръсти

автохтонните жители на място, което му се струвало като „последната крепост на сатаната“. Само че неговото кратко посещение му донесло съвсем различна слава, типична за XXI в.: само за няколко дни, без знанието на островитяните фактът за тяхното съществуване се разпространи като вирус.

През шестте години след смъртта на Шау сентинелците, както външните хора наричат племето, придобили статут на глобален култ. Напишетте в някоя творсачка „остров Северен Сентинел“ и бихте могли седмици наред да четете публикации в

социалните медии. Можете да приближавате снимки на острова, направени от сателити, хеликоптери и самолети. На сентинелците е посветена статия от 4000 думи в „Уикипедия“ и те имат няколко фалшиви профила в социалните медии. Можете да ги видите в стотици клипчета в „Ютюб“, събрали заедно над сто милиона гледания.

Много от почитателите на острови-тяните ги възприемат като романтични герои: упорито отхвърлящи взаимосвързания свят. Няколко десетки голи туземци с ръчно направени лъкове и стрели някак си изглеждат по-силни – и с по-автентичен човешки

облик – от милиардите земяни, стиснали своите смартфони.

В много отношения Северен Сентинел остава неизследвана територия. Нито един посетител не е картографирал забулената в джунгли вътрешност на острова, нито пак е разговарял с обитателите му. Никой не знае какво е населението на острова, като преценките варират от 50 до 200. Никой освен самите сентинелци не знае какъв език говорят, според какви закони се управляват, кое божество почитат и дори как се нарича племето на собствения му език. От самолети и преминаващи кораби човек може да ги зърне как ловят с

харпуни риба в литчините, как управляват едноръвките си през лагуната и как се цялят с лъковете си, с които ловуват дивеч.

Според организацията *Survival International*, която защитава правата на автохтонните народи по света, над сто племена живеят в изолация на места от Амазонската джунгла през Индийския океан до Индонезия. Сентинелците са може би най-изолираните хора на света – самотно племе на малък далечен остров.

През 1975 г. *National Geographic* публикува драматични снимки на сентинелците, които стрелят с лъковете си срещу морска експедиция за „приятелски контакт“, организирана от индийски антрополози и документалисти. Кадрите, които се появили под заглавието „Стрелите са по-силни от думите: последните андамански островитяни“, допринесли за глобалната репутация на сентинелците като враждебни и анахронични.

Да кажем, че островитяните не живеят в модерната епоха, не е съвсем точно. Също като всички нас и те живеят в наши дни. Нито пък им липсват технологии. Сентинелският лък е мощно и красиво изработено оръжие; ползват го с изключително умение и изработват върховете на стрелите от преизползван метал, може би от близко корабокрушение. Въпреки това голяма част от човешката история през последните 10 000 години е подминала Северен Сентинел в трюмовете на гребни кораби и херметичните кабинни на пътническите самолети. Островът почти напълно се е изплъзнал на всичките устройства и приспособления, свързвали племе с племе и континент с континент – писмеността, парната машина, смартфона. И независимо колко местните жители са успели да върнат от външния свят по време на мимолетните си контакти – а то вероятно не е малко, те няма как да знаят, че донят им е едно от последните подобни къпчета на света.

СЯКАШ НЯМА просто обяснение за това как от всички човешки общности на света

именно сентинелците са успели да останат толкова дълго изолирани. Сегаз-могаз през последните два века – първо когато британците включили Андаманските острови в империята си през 50-те години на

XIX в., а после когато Индия поела контрола върху архипелага – различни външни хора се опитвали да установят контакт с местните хора на Северен Сентинел. От 1967 г. до началото на нашия век работещи за индийските власти антрополози успявали неколkokратно да се приближат с лодка до плажа, на два пъти през 1991 г. дори стигнали достатъчно близо, за да подадат кокосови орехи и банани на нагазилите в прибоа островитяни. По-често сентинелците просто изчезвали в джунглата, цом напращниците ставали твърде напористи, или пак постъпвали като с Шау – първо с жестове и възклицания, които несъмнено имат предупредителен характер, а после със залпове стрели.

Може би не е толкова загадъчно защо племето така упорито се отбранява. В Андаманския архипелаг има стотици острови, някои от които приютявали процъфтяващи местни общности, вероятно сходни на сентинелците в езиково и културно отношение. През XIX в. британците организирали набези на островите и установили наказателна колония на един от най-големите, където въдворили десетки хиляди затворници след неуспешно въстание в британска Индия през 1857 г. Последниците били ужасяващи. Островитяните били покосени от болести и насилие, а древните им култури били задушени от европейските напъни да ги „християнизират“ и „цивилизират“.

Въпреки че сентинелците не разполагат с мореходни плавателни съдове, с които да отплават отвъд своята лагуна, те несъмнено са били посещавани от съседни островитяни, които може би са ги предупредили за ужасната съдба, която ги очаква в ръцете на колонизаторите. Поне веднъж Северен Сентинел бил обект на нашествие. През 1880 г. колониалният чиновник и самоук антрополог Морис Вигал Портман посетил острова „с

намерението да се сприятели с обитателите“, както по-късно весело обяснявал. А по-точно акостирал с голяма група въоръжени мъже и две седмици обикалял напред-назад, преди да успее да плени и отвлече четири малки деца и възрастна двойка, които откъснал в основната британска наказателна колония. Там шестимата бързо се разболели и възрастните мъж и жена починали. Болните деца били изпратени обратно на острова, натопарени с подаръци. Само можем да гадаем какви чужди микроби са отнесли със себе си към гома.

Така че сентинелците имали основания за реакцията си през 2004 г., когато хеликоптер на индийската брегова охрана се спуснал ниско над острова, за да провери дали обитателите му са оцелели от цунамито в Индийския океан. Един мъж изтичал от джунглата и изстрелял стрела срещу хеликоптера. Служителите от бреговата охрана се върнали с поразителна снимка: по плажа бяга фигура с чевръсти крака като на танцьор и обръща лъка си нагоре към въздушните напращници. Чертите на мъжа не се виждат, но размазаният силует на фона на яркия бял пясък пришежава едновременно безвремето на палеолитна пещерна рисунка и неотложността на знак „Стоп“.

Въпреки световноизвестната си дръпнатост сентинелците успели ясно и категорично да предадат своето послание: *оставете ни на мира*.

АКО ПЪТУВАТЕ към Андаманските острови, едно от най-странните неща, които ще установите относно сентинелците, е колко всъщност неизолирани са те от географска гледна точка. Едва 35 км океан ги делят от плажовете, където безгрижно се смуркат туристи.

При първото ми посещение на архипелага преди 25 години реших да стигна – безразсъдно и незаконно – до брега на Северен Сентинел. (Околните води са строго забранени и тук редовно патрулират бреговата охрана и военноморските сили на Индия.) Платих на местни рибари от о-в Южен Андаман – с население 200 000 души, почти всичките имигранти от континентална Индия – да ме прекарат през пролива с малката си моторница под прикритието на

В много отношения Северен

Сентинел остава НЕИЗСЛЕДВАНА ТЕРИТОРИЯ.

Никой освен самите
сентинелци не знае
*какъв език говорят,
според какви закони
се управляват,
кое божество
почитат.*

тъмнината. На зазоряване пристигнахме във водите непосредствено до рифа на Северен Сентинел, зърнахме трима сентинелци, застанали под горския свод, и наблюдавахме как двамата мъже обикалят лагуната с едноръвката си. Докато цураках с апарата и си водех бележки, моят водач привлече вниманието ми. Към нас приближаваха воден смерч и стена от черни облаци. След пет напрегнати часа се добрахме до Южен Андаман, но внезапната мусонна буря едва не ни удави. Въпреки това се прибрахме от приключението си навреме за обяд.

Когато по-наскоро пътувах до Андаманите (но не и до Северен Сентинел), пристигнах с пълен с туристи 200-местен пътнически самолет на *Air India* – един от десетте полета от континента дневно. Пътниците могат да се насладят на крайбрежен курорт и спа със 72 луксозни бунгала, повечето със свой собствен басейн, които уж били възвъзновени от колибите на автохтонните андаманци.

Оброчният кръст на връх
Петровски кръст (1206 м)
в Чепън планина. Върхът
е пример за религиозен
синкретизъм – първоначално
тук е имало голямо
тракийско светилище,
впоследствие мястото
е преизползвано като
оброчище, а в съвременната
епоха наблизко е построен
параклис на името на „Св. св.
Апостоли Петър и Павел“.

ЗАКРИЛАТА НА КРЪСТА

ТРАДИЦИЯТА НА КАМЕННИТЕ КРЪСТОВЕ
ОБРОЦИ, В КОЯТО СЕ ПРЕПЛИТАТ ЕЗИЧЕСКИ
ПРАКТИКИ И ПРАВОСЛАВНА ВЯРА, МОЖЕ ДА
БЪДЕ ПРОСЛЕДЕНА НАЗАД ВЪВ ВЕКОВЕТЕ

Изоставеният Маломаловски манастир се руши под въздействието на природните стихии и непрекъснатите вандалски набези. На снимката – зад оброчния кръст и в основите на църквата се виждат скорошни изкопи, дело на иманяри.

Село Мало Малово се е разстлало сред полите на горист склон, в подножието на малката карстова планина Чепън.

С дядо Тодор Тодоров, бивш дългогодишен кмет на селото, сме седнали в двора му на припек и си говорим за традицията на каменните оброчни кръстове.

В миналото всяка тукашна фамилия си е имала собствен оброк, закрилник на рода. Кръстовете са наричани на имената на християнски светци и в деня на техния патронен празник на мястото се е давал курбан. С разпиляването на хората по градовете обичаят постепенно се е загубил и сега в селото има едно-единствено място, където се „служи“ на кръста. Останалите оцелели във времето оброчища, са потънали в бурени и забрава, а на места само имената на местностите напомнят за връзката с обичая.

Когато дядо Тодор довършва разказа си, се разделяме и аз тръгвам по коларския път, който се изкачва над селото и води до изоставения Маломаловски манастир. Няколко завоя след напускането на гористия пояс на поляните под Попов връх се открива висок и самотен каменен кръст.

Това е оброкът „Св. Николай Летни“. Тук в миналото на 9 май (летен Никулден) са провеждани големи събори, традиция, която е била прекъсната по времето на социализма. В годините на ранната демокрация се е случило нещо още по-лошо – иманяри са натрошили на парчета каменния кръст и са разкопали с багер земята около него. Години наред отломките от оброка са лежали в калта и тъжно са напомняли за вандализма и невежеството на „златотърсачите“. И така до момента, в който хора от съседно село не решават да съберат и залепят парче по парче кръста.

В северна посока, на около 200–300 метра от кръста „Св. Николай“ се намират останките на Маломаловския манастир „Св. Николай Мирликийски Чудотворец“. Институциите на Църквата и държавата видимо са абдикирали от духовната обител и тя днес е изоставена на произвола на стихии и търсачите на скрити съкровища. Жилищните постройки на манастира са почти напълно рухнали и само

малката църква от ломен камък все още се крепи, но в основите ѝ зият грозни ровове. Съвсем пресен голям изкоп зад красив каменен кръст показва, че и тук оброкът е бил обект на вандализъм. Следите на иманярите са навсякъде – отчупено е парче от кръста (може би за да се уверят, че и отвътре също е от камък), наблизо е огънят, на който са се топили, сред недогорелите клони са хвърлени остатъците от храната им... Гледам набезите и се опитвам да си представя що за хора са тези, които са се осмелили да вдигнат ръка срещу светилището? И дали ако имаха представа на какво посягат, пак щяха да го направят?

В ТРАДИЦИЯТА НА ОБРОКА се преплитат православна вяра и езически практики. Символът на кръста е изначално свързан с християнството, но поставянето му на специална позиция сред природата – под клоните на вековно дърво, до извор, на връх или на огледно място, привнася и стремежа на хората за закрила от природните стихии.

Сретен Игов, журналист и изследовател от Западните покрайнини, нарича оброчницата „свети места под открито небе“. В книгата си „Оброчните кръстове – култово знамение“, Игов пише:

„Съвсем ясно е, че е било от голямо значение къде ще бъде поставен оброчният кръст. За да се изтъкне неговата символика, той е вдиган на знакови възвишения, естествени и изкуствени могили, до вековно дърво, до стара антична или средновековна руина, до гробище или друга местна забележителност“.

Изкуствоведът Ива Любенова пише по същата тема („И гробовете умират“, 1996 г.):

„Оброчите са правени на места, удобни за движение на космическата енергия във вертикална посока. [...] Според старите народни вярвания оброчната система е регулатор, от една страна, на отношенията между човешката общност и

окръжаващата я природна среда, а, от друга – на социалната структура на тази общност. Народната представа, че в оброка е вселен дух, божество покровител, е последица от древните езически култове, свързани с небето и небесните сили, чиито светилища са се намирали на най-високите точки на планините или на хълмовете в полето. След приемане на християнството тези стари традиции са включени в християнските ритуали и придобиват нов смисъл. Функцията на авторитетни защитници пред висшата сила се поема от одобрени от църквата и канонизирани светци“.

Традицията на кръстовете оброци може да бъде проследена назад във времето до XVIII–XVII век. Първото изследване, в което фигурират тези култови места, е

ГОРЕ: Курбанът на празника Св. Еремия се организира съвместно от четири рода. Румен Григоров (на снимката) е поел най-тежката работа – приготвянето на жертвената храна. ДОЛУ: Дядо Тодор Рангелов прекадява курбана и обредните хлябове на патронния празник на оброка „Св. св. Кирил и Методий“ на 11 май 2023г. (по стар стил). Родът Рангелови купува този кръст в началото на XX век от друга фамилия, като, за да се осъществи продажбата, е било необходимо разрешение от Софийската метрополия.

ПРЕДХОДНА СТР.

Кръстът на „Св. Еремия“ е разположен в Мала планина, близо до селата Церецел и Чибавци. Отец Стефан от с. Батулия е дошъл при оброка, за да отслужи литургия и да освети курбана.

направено в Следосвобожденска България от художника, писател и критик Иван Енчев – Видю. В продължение на повече от тридесет години Енчев обикаля из страната и прави акварели, рисунки с туш и фотографии на кръстовете в българското народно изкуство. Така наред с надгробните, кръстовете от ковано желязо и свециниците, кръстовете от шевици и тези от църковната живопис изследването „Български народен кръст“ на Иван Енчев документира и много различни по форма и вид оброчни кръстове.

Всъщност когато говорим за спецификите на оброчните кръстове, трябва да отбележим няколко важни неща. На първо място те са доста сходни с надгробните паметници, но между тях има и основни

В традицията на оброка се преплитат православна вяра и езически практики.

разлики. Лицето на гробищния кръст винаги сочи на изток, докато оброкът се поставя така, че лицето му да е на запад. На предната част на култовия кръст могат да се срещнат заклинателни знаци под формата на букви и символи, фигури, имената на патрона, имената на хората, дали оброк, дата на поставяне, а понякога и по-прозаични текстове. Например в землището на село Мало Малово има кръст, на чиято лицева част пише каква сума е била дадена при закупуването на камъка.

При оброците (а и при надгробната пластика) можем да срещнем всички основни форми на кръста – равнокраден (равнораменен, гръцки), куклообразен, кръст, вписан в кръг (келтски тун), латински, малтийски, византийски, Т-образен кръст... В силуета на надгробните паметници се различават „женски“ (с по-обли форми) и

„мъжки“ (с по-остър контур) варианти, като в много от тях има издълбани и ниши за кандило.

Каменоделството в България през XVII–XIX век се развивало около местата с подходящ материал за работа. Известните центрове, свързани с този занаят, са при селата Красен (в долината на Русенски Лом), Арбанаси, Криводол, Кунино, Гинци, Саранци, Лобош и много други. Така спрямо изработката и вида на използвания камък (цвят, структура...) специалистите по мемориалната пластика мога да определят към коя каменоделска школа се отнася изработката на определен кръст.

СКОРО СЛЕД ОБИКОЛКАТА в района на село Мало Малово и едноименния манастир се отправям към Годечката котловина, разположена от другата страна на Чепън планина. Там в село Туден, махала Бондин хан, се срещам с Венета Давидкова-Бондина. Днес тя е на 78 години и след пенсионирането си се е върнала да живее в родното село. Въпреки че Венета е напуснала селото като шестнадесетгодишно момиче, тя пази ярки спомени за оброчните практики от детството си.

„Един вековен дъб, който сега се намира в частен имот, носи името на нашата фамилия – „Бондин дуб“ – разказва тя. – Това е „миросано дърво“, с кръст при корените. Майка ми казваше за него: „Онѐ е миросано дърво, няма да пипате нищо от него“. Позволяваха ни да си връзваме единствено въжетата на люлките за „Поклади“. Сложим по едно одеяло на въжетата и там „ората-копата, ората-копата“... Това беше единственото позволено нещо, което се правеше на този дъб... нито клечка, нито клон, нито шапчица от жълѐд, нито жълѐд – всичко каквото паднеше от дървото, тогавашният собственик на имота – чичо Тинчо, го събираше с гребло и в ъгъла на мястото. Трупа, трупа и с течение на времето всичко изгние. И догодина пак“.

A tall, weathered stone monument, possibly a menhir, stands in a field of tall, dry grass. The stone is light-colored and shows signs of age and erosion. It features a carved cross, which is described in the text as a 'double cross' (двоен кръст). The monument is positioned in the center-right of the frame. The background consists of rolling hills and a sky with scattered clouds, suggesting a rural or natural setting. The lighting is warm, likely from the low sun, casting long shadows and highlighting the textures of the stone and grass.

Камък с врязан двоен кръст
от местността Побит
камък край село Мурено,
Пернишко. Предполага
се, че това е езически
паметник – менхир,
който впоследствие е
бил „християнизиран“
чрез изсичането в него на
символа на кръста.

В книгата на Сретен Игов има обяснение какво всъщност е „миросаното“ дърво: „Кръстатото дърво, дървът, като вечен спътник на оброчния кръст, е неделима част от него. Те заедно представляват място и дом на светеца патрон, на когото се изнася жертвоприношение. [...] В кръстатото дърво със свредел се прави дупка, в която се слага мирѝ (жито, семена, восък, косми от домашни животни и други). След това дупката се запушва с дървена тапа“. Друг автор – Методи Младенов, пише в книгата си „Оброчните каменни кръстове в Бов“, че мирѝто в священото дърво може да е съвкупност от зехтин и тамян.

КРЪСТЪТ НА БОНДИНИЯ ДЪБ е под закрилата на Св. Четиридесет мъченици или Свети Младенци, както ги нарича

едва след като свещеник освети курбана и трапезата. Хората са се отнасяли със страхопочитание към силата на оброка. Пред кръста се заставало с уважение, не можело да се изправиш пред него със скръстени ръце например. По този повод Венета разказва история, свързана със „Св. Илия“, друг оброк от село Туден.

„Свекървата на леля ми, баба Бояна, една сутрин пита сина си: „Йесто, оти одиш така (Йесто, защо ходиш така)?“. Той ѝ отговоря: „Болю ме ногете (Болят ме краката)“. А бабата продължава: „Че те болю! Ютре да изокаш Йована, Саво, Витка да преместите кръста! Ти оти га пипа? Оти га премести? Че ти пречи на колата. Да ги събереш и да дойдете да си го турите наместо! (Ще те болят! Утре да викнеш Иван, Саво и Витко и да преместите

„Оброците са правени на места, удобни за движение на космическата енергия във вертикална посока.“

—Ива Любенова, изкуствовед

Венета. Днес на оброка вече не се служи, но в миналото патронният му празник е бил едно от важните събития в живота на селото.

„Хората се събираха тука и носеха варени кокошки, варени петли, баницы... правеха се и едни специални кръгли питки, около десетина сантиметра в диаметър, от обикновено тесто. То се разточваше, кръгчетата се изрязваха с паница, за да са еднакви по големина и след това с една цев от бързова клонка, на която стръжевината е куха, се правеха дупчици в тестото за красота. Питките не се допичаха, оставяха се глетави, за да е късметлийска годината. И като се извадеха от печката, с една лъжица се намазваха с мед“ – спомня си Венета Давидкова. Семействата са пристигали с бохчите, разполагали са се на поляната под вековния дъб и празникът започвал

(обратно) кръста! Ти защо го пипа? Защо го премести? Защото ти пречеше на каруцата. Да ги събереш и да си върнете (кръста) на място!“). Те се събират и го преместват и след седмица синът на баба Бояна си прохода и му няма нищо. Този поучителен спомен често се повтаряше в семейството“ – завършва разказа си Венета Давидкова.

Истории за възмездие, получено от хора, посегнали на табуто на оброка, има много и голямата част от тях са доста страховити. Неволно си спомням за начупения кръст от Мало Малово, дали посегналите на оброка могат спят спокойно?

НА ПЛОЩАДА В СЕЛО ЧИБАОВЦИ, разположено в съседната Мала планина, е разлепена информация за празниците и околните местности, в които през годината се дава

курбан. Традицията на оброците в селото е жива и хората са горди с факта, че тук се „служи“ на осемнадесет кръста. Най-напред в календара е празникът на свети Еремия, който се чества на 1 май. Оброкът на светеца се намира в местността Ханчетата в землището на несъществуващото вече рударско селище Церецел. В утрото на първия ден на месец май, след дълго ходене по почвен път най-накрая чувам глъчка от хора в далечината. Кръстът се намира на поляна, под стара круша. Той е равнораменен, с красиви букели (издатини, „брадавици“) по края на вертикалното крило. На лицевата част се вижда изсечено името на светеца „СВ. ПР. ЕРЕМИА“, както и годината на вдигането му – 1889 г. Върху оброка са поставени букетчета от свежи градински цветя. Впоследствие разбирам, че е един от сигурните признаци, по които може да се определи дали даден кръст се почита, са именно цветята. Макар и изсъхнали, те остават върху камъка за дълго време – като знак, че и тази година ритуалът е бил спазен.

На стотина метра от крушата, под навес в рядката широколистна гора, вече врят четири казана. „Чорбата“, както тук наричат курбана, се приготвя от Румен Григоров – мъж на видима възраст над четиридесетте. Румен в момента няма много време за разговори, но от набързо разменените думи разбирам, че старата им къща е била наблизо и детството му е преминало по тези поляни. Кръста го е имало много преди Румен да се роди и каква е била конкретната причина дедите му да вдигнат оброка, той не знае. Днес този курбан се прави на орташки начала, като средствата по закупуването на жертвеното животно, продуктите, както и всички допълнителни разходи се разделят между четири рода.

Междувременно празното пространство около старата круша започва да се запълва. От две посоки пристигат високопроходими съветски УАЗ-ки и ГАЗ-ки,

както и японски джипове с горе-долу същата година на производство. Новодошлите намират подходящото място, разпъват събваемы маси и столове и след това правят бърза опознавателна разходка из района. Първата спирка на тази обиколка е каменният кръст (по-възрастните носят и оставят цветя там), втората е да нагледат как върви работата около огньовете.

А там Румен е във вихъра си – току отваря капака на някой от казаните, разбърква с голямата дървена лъжица, опитва, добавя подправки и следи внимателно силата на огъня.

Тук трябва да направим отклонение и да разкажа малко повече за жертвената храна. Курбаните биват два типа – месни и постни. Правилото е, че в сряда и петък блажна храна не се приготвя. Когато празникът на патрона се мени (т.е. не е фиксиран за определен ден от седмицата) и се падне да е в сряда или петък, тогава се вари боб чорба или се пече риба (ако е позволено). През другите дни от седмицата курбанът е от месо. Практиката е жертвеното животно (много често овен) да се коли „на кръста“. Точна рецепта за съдържанието на ястието няма. Има курбани, които се приготвят само от вода, месо, сол, подправки и ориз за събствяване. Но има и такива, които са истински кулинарни специалитети – със застройка от кисело мляко и яйца или със запръжка от домати, сушени чушки, моркови и свежи подправки – див лапад, чубрица, джоджен, маджаноз... Чий курбан е най-вкусен е трудно да се определи, но това, за което всички са единодушни, е фактът, че храна, готвена в голям казан и на огън, не може да се сравни с нищо друго.

ПРИ КАЗАНИТЕ НА ПРАЗНИКА Св. Еремия явно приближава моментът, в който курбанът ще е готов, защото главният готвач изведнъж се сеца, че свещеникът още го няма. Това е леко притеснително, защото миналата година на празника попът се

Оброк „Св. Еремия“, Церецел. Част от
фотографиите в този
материал са заснети на
специални филми, които
предават цветовете на
обектите различно от
оригиналния им цвят. Целта
на автора е чрез снимките
да бъде пресъздадена
мистиката, която витае
около светилищата.

БУБОЛЕЧКИ, МАЙСТОРИ на КАМУФЛАЖА

Във всеки етап от живота си пръчиците доказват, че са плячка, която може да излъже хищниците

Текст: АЛИ ЯН
Снимки: ЛЕВОН БИС

→ Тези растителноядни приличат на листа, клонки и кора, давайки нов смисъл на фразата „Вие сте това, което ядете“. Фазмидите, известни разговорно като насекоми пръчици или живи листа, често се сливат с флората и стават на практика невидими.

Подобно на растенията, които имитират, повечето фазмиди не се движат много, казва ентомологът Тис Бишер. Те са намерили ниша, в която няма съревнование за ресурси, и с времето са еволюирали, за да се слепят със средата си.

Камуфлажът може да е част от всеки жизнен стадий на фазмидата. Спращишката (*Extatosoma tiaratum*) имитира сухо листо като възрастна, яйцата ѝ приличат на семена, а ларвите ѝ – на мравки и после – на дървесна кора. Мравките от вида *Leptomyrme erythrocephalus* вземат яйцата им, защото ядат само богати на хранителни вещества, обличат цветни главички. Когато фазмидите се излюпят, те изглеждат подобно на пазачите си мравки, което пропъжда хищниците. После се изкачват по дърветата и скоро стават неразличими от кората. По върховете на дърветата се сливат с листата. Това е жизнен цикъл, който разказва историята на тяхната екосистема.

Повечето яйца на фазмиди приличат на семена, понякога като на местните растения. Например яйцата на листовидно насекомо от Индонезия *Phyllium litiranti* (1) наподобяват семената на тропическата индийска кокциния. Има и други атрибути, които увеличават шансовете за оцеляването им: втвърдените им черупки могат да регулират влажността и радиацията, а лоскавите черни петънца играят роля в терморегулацията. Някои яйца, като тези на *Orestes draegeri* (2), имат миниатюрни власинки, които функционират като велкро и ги фиксират на място. Един успешен вид пръчица (*Ramulus mikado*) може да се открие по целите японски острови. Отначало учените смятали, че птиците консумират и разпространяват яйцата ѝ, но експериментите показали, че тайната вероятно е в саможертвата на майките: изядени цели от птиците, те обикновено запазват в себе си някои яйца, които оцеляват. □

PULCHRIPHYLLIUM GIGANTEUM

Големият малайзийски ходещ лист започва живота си с червено-кафяв цвят, но става зелен, след като започне да яде листата наоколо.

BACILLUS ROSSIIUS ROSSIIUS

В горния ляв ъгъл е показано европейско насекомо пръчица.

HETEROPTERYX DILATATA

Възрастните гигантски малайзийски страшилки се сливат с фона посредством своя зелен или кафяв цвят и могат да хванат враговете с бодливите си крака.

Фотографът Левон Бис снима малки обекти, за да направи „невидимото видимо“. Прекарал часове в чистене под микроскоп на тези яйца на фазмиди с дестилирана вода и с косъм от четка за боядисване. Яйцата на тази композитна снимка са дълги около 3 мм.

A full-page background image showing a person in a red shirt and black pants climbing a large, textured rock face. The person is positioned in the upper right quadrant, reaching up with both hands. The rock face is composed of large, light-brown and tan-colored blocks with visible cracks and textures. The lighting is bright, casting shadows on the rock surface.

Джими Чин

**НАЦИОНАЛЕН ПАРК
„ЙОСЕМИТИ“,
КАЛИФОРНИЯ, САЩ**

Алекс Хонълд се катери по Ел Капитан без осигуровка. Джими Чин, който засне този кадър през 2017 г. за *National Geographic*, казва, че най-добрите фотографии споделят помежду си „посветеност, граничеща с обсебеност от това, което снимат.“

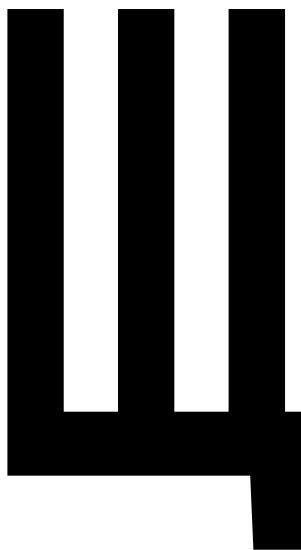

ИЗКЛЮЧИТЕЛНИ

МОМЕНТИ

В НОВАТА
ДОКУМЕНТАЛНА
ПОРЕДИЦА,
ПОСВЕТЕНА НА
ТЯХНАТА РАБОТА,
ФОТОГРАФИТЕ НА
NATIONAL
GEOGRAPHIC
СПОДЕЛЯТ
ИСТОРИИТЕ ЗАД
НАЙ-
ЕМБЛЕМАТИЧНИТЕ
СИ КАДРИ.

ЩО ЗА ЧОВЕК би преследвал торнаго или би се гмуркал сред акули, или би прекосил конфликтна зона само заради една снимка? Джими Чин – планински катерач, скиор, фотограф, режисьор – се чудел за това през детските си години в Минесота, прелиствайки страниците на семейните броеве на *National Geographic*. Когато на двайсет и няколко години се захванал с фотография, целта му била да снима за списанието. Присъединявайки се към редиците на фотографите на *National Geographic* през 2002 г., той е показал колко далеч – или колко високо – може да стигне за една снимка. Докато неговият приятел Алекс Хонълд, също катерач, изкачвал без осигуровка скалната формация Ел Капитан в националния парк „Йосемити“ през 2017 г., Чин висял на едно въже наблизо, на повече от 600 м над долината. Подвигът на Хонълд, истински триумф над смъртта, е документиран и в спечелилия „Оскар“ документален филм на *National Geographic Free Solo*, режисиран от Чин и Елизабет Чай Васархели, негова съпруга и творчески партньор.

За своята нова поредица двамата изследователи на *National Geographic* обръщат камерата към фотографите. Този март те дебютираха с „Фотограф“ – шест епизода, които запознават зрителите с „някои от най-необикновените разказвачи на визуални истории в света“, както ги описва Чин. „Винаги сме се интересуваели от историите на хора, които разширяват границите на човешкия опит.“ Да направиш нещо, което никога не е било правено, или да заснемеш кадър, невиждан досега, идва от „същия този инстинкт“ – обяснява той.

Отдадеността към професията обединява фотографите в поредицата. От най-дребните животинки до последния полет в Космоса, следващите изображения показват работата им и историите зад нея.

—ХИКС УОУГЪН

Ананг Варма

**МОНРЕАЛ, КВЕБЕК,
КАНАДА**

Изследователят на *National Geographic* Ананг Варма заснел хиляди кадри на калинка, стиснала пашкул на паразитна оса браконида, за корицата ни от ноември 2014 г. Ларвата на осата се е развила в тялото на калинката; когато осата излязла, за да си оплете пашкул, тя

парализирала гостоприемника си, карайки калинката да потреперва като зомби. След публикуването на кадъра читатели писали на Варма, като признавали, че преди не харесвали насекомите, но тази снимка отворила очите им. Или, както казва Варма, „мислех си, че буболечките са гадни, но сега смятам, че са готини“.

АНАНГ ВАРМА

“

Ако искаш да успееш да уловиш точната емоция, да запечаташ образа, трябва да уважаваш хората и да спечелиш доверието им. Това не е нещо, което купуваш или продаваш. Това е нещо, в което инвестираш. Това е дългосрочна инвестиция.

МУХАМЕД МУХАЙСЕН

МУХАМЕД МУХАЙСЕН

АЛ МАФРАК, ЙОРДАНИЯ

Захра Махмуд, заснета тук на 7-годишна възраст през 2018 г., живее в палатка в Йордания. Мухамед Мухайсен, изследовател на *National Geographic*, който документира бежански кризи, срещнал Захра и семейството ѝ през 2015 г., скоро след като били избягали от Войната

в родната им Сирия. Всяка година той ги посещава в лагера и снима Захра, която вече е тийнейджърка. Мухайсен казва, че ще продължи да разказва историята на семейството, докато не бъдат настанени в по-постоянно жилище.

ДАН УИНТЪРС

“

Основната ми работа е портретна. Но другите неща са просто моята страст. Имах щастието да работя с НАСА като официален сътрудник, което е нещо невероятно. Не мисля, че като дете съм си представял, че ще работя с НАСА.

Дан Уинтърс

КОСМИЧЕСКИ ЦЕНТЪР
„КЕНЕДИ“, ФЛОРИДА, САЩ

На 16 май 2011 г. космическата сова „Индевър“ пробива облаците за последната мисия от 19-годишната си кариера. В деня преди изстрелването – 25-о за апарата – Дан Уинтърс разположил задействащи се чрез звук камери около площадката за изстрелване. Той оперирал ръчно с друга камера, която използвал, за да заснеме този кадър, намалявайки нивото на експозиция, за да създаде по-тъмна, по-драматична сцена. Когато двигателите изревали, камерите щракнали.

1919 Г.
Дебютна рисунка
 Палеохудожникът
 Чарлс Р. Найт
 внимателно изучавал
 фосили от динозаври,
 преди да създаде този
 свиреп, подобен на
 игуана *Albertosaurus*.

1942 Г.
Битката на кралете
 Отразявайки новите
 знания относно
T. rex, Найт ги показал
 в битка, използвайки
 своите „двуостри,
 подобни на камъ-
 зъби“.

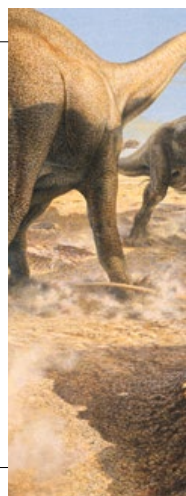

1978 Г.
Тежка категория
T. rex, властващ над
 корицата от август
 1978 г., изобразен
 от Рой Андерсън,
 е много по-едър
 от по-ранните
 изображения.

1999 Г.
Фини пера
 След като едно
 откритие свързало
 месоядните
 динозаври с орлите
 и други съвременни
 птици, тази
 илюстрация на
T. rex включила пух,
 покриващ малкото.

2003 Г.
Само една ханка
 Проучванията подсказали,
 че тероподът
Aucasaurus е нападал
 гнездата на много
 по-големи завроподи,
 което помогнало да се
 изясни хранителната
 верига през периода на
 кредата.

ЕВОЛЮИРАЩИ ЗВЕРОВЕ

Ако си на предната линия на откритията за
динозаврите, гледката непрестанно се променя

Текст:

ДАНИЕЛ СТОУН

→ **ВЕЧЕ СЕ СНИМА ЧЕТВЪРТИ ФИЛМ** от поредицата „Джурасик свят“ и интересът ни към динозаврите не показва признаци на отслабване, особено към суперзвездите на поредицата *Tyrannosaurus rex* и други тероподи. Още откогато тези зверове били изкопани за пръв път преди повече от век, *National Geographic* разказва за тях, съчетавайки най-новите научни доказателства с ярки илюстрации. С всяко ново откритие нашите изображения се усъвършенстват.

През 1919 г. една статия в списанието положила основите, описвайки албертозавъра като „мощен хищник, способен да унищожи всеки от растителноядните си роднини“. След 23 години на страниците ни се появили динозаври *T. rex* в схватка, високи „около 6 м“. Тридесет и пет години след това водеща статия от 1978 г. разказала, че *T. rex* бил дори още по-голям: „15 м и 6 т лоши новини“. До края на 90-те години повечето динозаври били показвани с люспеста, влечугицна кожа, но скелетите на открити в Китай тероподи подсказват, че младите *T. rex* имали пера. Това довело до ново заключение: „Сега можем да твърдим, че птиците са тероподи, с такава сигурност, както и че хората са бозайници“. А тероподите може и да не са били непобедимите убийци от човешката фантазия. Открития от 2003 г. показали, че те са били избирателни в жестокостта си, а понякога са били и покорни. През 2020 г. съобщихме, че палеонтологията е в разгара на „поредната революция, подхранвана от изобилие от нови фосили и иновативни изследователски техники“. Дори и най-новите изображения може би няма да са окончателни, но ще са стъпки в посока на по-ясна картина на тези чудеса от миналото. ▢

Франсиско Анхел,
студент и служител
в болница, изкарва
допълнително пари,
като преравя купища
дрехи в пустинята
Атакама в търсене на
неща за продан. Всяка
седмица в безмитното
пристанище Икике
в Чили пристигат
пратки с дрехи втора
употреба. Някои се
изкупуват от фирми
за препродаване,
но тонове от тях
се озовават тук.

ГОЛЯМОТО МОДНО

Дрехи от редица любими световни марки са натрупани като купчини боклук в пустинята Атакама в Чили. Пътят им дотам разказва историята на модерната бърза мода.

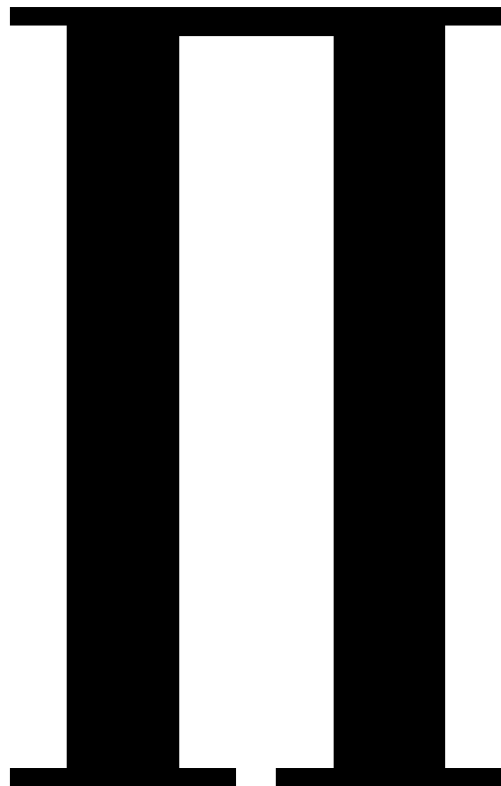
СМЕТИЩЕ

ТЕКСТ:
ДЖОН БАРТЛЕТ
СНИМКИ:
ТАМАРА МЕРИНО

Обувки втора употреба са пръснати сред купищата изхвърлени дрехи. Критиците обвързват растящите сметища от дрехи в Чили с възхода на евтината масова мода и проблемите на глобалната търговия.

ПУСТИНЯТА АТАКАМА В СЕВЕРНО ЧИЛИ

се простира от Тихия океан до Андите и представлява голяма шир от червено-оранжеви каньони и върхове. Тъй като е една от най-сухите пустини на Земята, тя е желана дестинация за любители на звездите, които идват да се наслаждат на някои от най-ясните гледки към нощното небе.

Но Атакама си е спечелила и не толкова добрата слава на едно от бързо разрастващите се световни сметници за изхвърлени грехи – заради скоростното масово производство на евтино облекло, известно като „бърза мода“. Явлението е генерирало толкова много отпадъци, че ООН го обявила за „екологична и социална криза“. Предиизвикателството е този поток да бъде спрял.

Между 2000 и 2014 г. производството на грехи се удвоило и потребителите започнали да купуват 60% повече грехи и да ги носят два пъти по-малко време в

сравнение с по-рано. Смята се, че три пети от всички грехи се озовават на сметището или в инсинератора в рамките на една година след производството им – можете да си го представите като един камион стари грехи, които биват изхвърляни или изгаряни всяка една секунда. Повечето такива места са в Южна Азия и Африка, където страните, които получават пратките, не могат да се справят с количествата. В покрайнините на Акра, столицата на Гана, има сметище, за което се твърди, че се състои 60% от грехи и е високо 20 м, и което си е спечелило международна слава като символ на кризата.

Гледката в Северно Чили е наречена „голямото модно сметище“ в едно клипче в интернет – сухоземно съответствие на по-известното Голямо тихоокеанско сметище. Гигантски купчини изхвърлени грехи с етикети от цял свят се простират докато стига погледът в покрайнините на Алто Осписуо, бедняшки град със 120 хиляди жители.

Когато в интернет плъзнали снимки на купища от грехи, мнозина чилийци били изненадани. „Бях шокиран от мисълта, че се превръщаме в текстилното бунче на развитите страни“ – казва Франклин Сепеда, директор на компания, ориентирана към кръговите стопански практики. Но историята за това как южноамериканската страна станала склад за захвърлените грехи на света е резултат колкото от глобализацията и търговията, толкова и от мимолетните модни тенденции.

НА ПРЪВ ПОГЛЕД МОЖЕ ДА ВИ СЕ СТОРИ, че самотна пустиня на близо 1600 km от големите чилийски градове би била малко вероятна дестинация за отпадъците от бързата мода. Само че страната е дом и на едно от най-големите безмитни пристанища в Южна Америка, което се намира в крайбрежния град Икике, на западния край на Атакама. Милиони тонове грехи пристигат ежегодно от Европа, Азия и двете Америки. Според статистиката

на чилийските митници равностойността за миналата година била 46 млн. тона.

Безмитните пристанища поощряват стопанската дейност, тъй като стоките биват внасяни и често повторно изнасяни без обичайните мита и такси. Безмитното пристанище в Икике било създадено през 1975 г., за да разкрие работни места и да подкрепи креерцията местна икономика. Чили се превърнало в един от най-големите световни вносител на грехи втора ръка и това преобrazilо Икике. Бумът на бързата мода довел до бум на вноса.

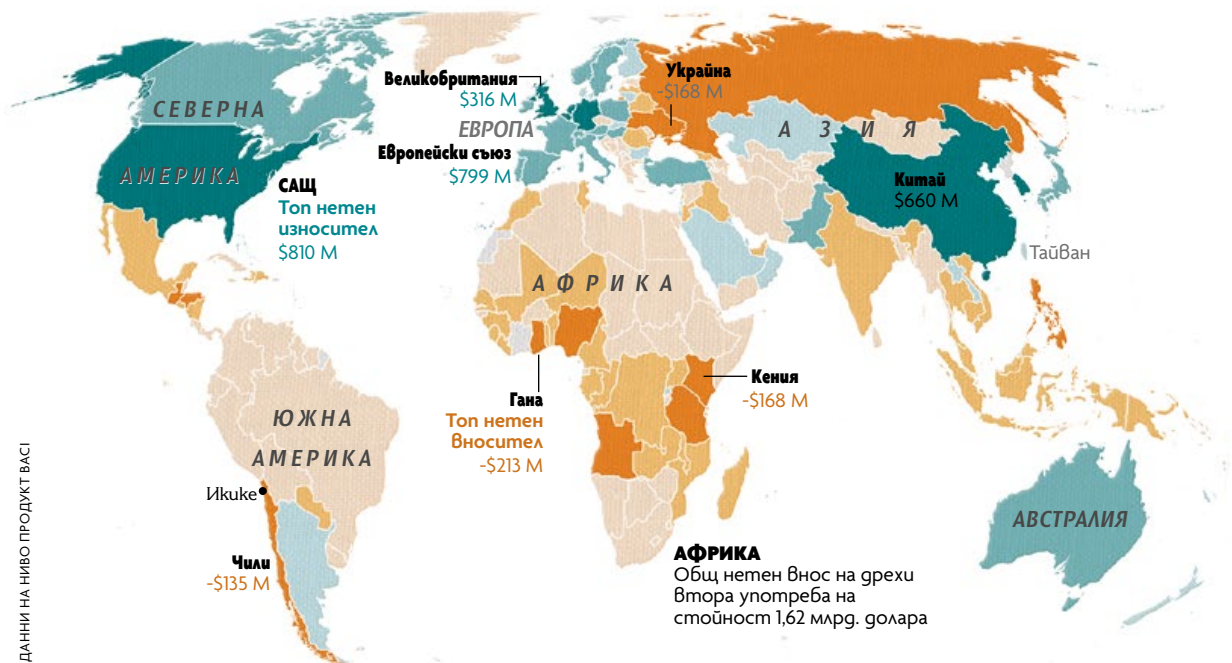
„Зона франка [Свободната зона] била истинска революция“ за жителите на града – казва социологът Бернардо Гереро от организацията „Фундацион Креар“, която изследва историята и културата на Икике. „Внезапно получили достъп до неща, които дори не можели да си представят по-рано, например лични автомобили.“ Гереро си спомня период през 90-те години, когато почти всички в града носели едни и същи пухенки, след като се получили големи пратки такива горни грехи. Това било предвестник на задаващото се.

Понастоящем в безмитната зона оперират около 2000 фирми от най-различен характер, като над половината са чуждестранни. Рисувани на ръка емблеми на марки красят вратите на складовете, а купчини коли втора ръка – още една важна импортна стока – се извисяват над тесните улици. Освен това безмитната зона се е превърнала в депо за сортиране на текстилните отпадъци.

„Всъщност просто рециклираме грехите на света“ – казва Мехмет Йълдъз, който ръководи фирма за внос на облекло на име „Дилара“. Йълдъз внася грехи от САЩ и Европа, повечето от магазини втора ръка като „Гудуил“. Щом облеклото пристигне в Икике, работници го сортират на четири категории, от първокласни до нискокачествени. После Йълдъз изнася най-добрите в Доминиканската република, Панама, Азия, Африка и дори обратно в САЩ за препродаване.

ГЛОБАЛНО ПРЕПРЕДАВАНЕ

Дрехите втора ръка са стока, която се търгува по цял свят. През 2021 г. ЕС, САЩ и Китай са изнесли употребявани дрехи на стойност 2,3 млрд. долара – около 44% от износния пазар.

ДРЕХИТЕ, КЪМ КОИТО ВНОСИТЕЛИТЕ нямат интерес, се озовават в ръцете на шофьори на камиони, които ги откарват на няколко километра до сметището край Алто Осписуо, където преминават през още един цикъл на сортиране и препродажба в малки магазини, на улични сергии или на огромния открит пазар Ла Кебрадиа. Там бурната търговия с дрехи втора ръка се върти от около 7000 сергии, организирани в дълго почти километър пространство.

Дрехите, които не се продават на пазара, отиват в пустинята, а голяма част от тях са направени от синтетични материци, които не са биоразградими. Вехтошари спасяват каквото могат. В един хладен

следобед жена на име Хенесис рови из купчина дрехи, като събира полари и одеяла за студените нощи и заделя по-хубавите дрехи за продажба на Ла Кебрадиа, където би могла да изкара шепя монети. „За мен всичко е полезно“ – казва тя.

КОЛКОТО И ПОЛЕЗНИ ДА СА БИЛИ НЯКОГА пазарите за препродажба, те вече не насамогват от огромните количества изхвърлени стоки. Нови инициативи, големи и малки, се опитват да се справят с отпадъчните дрехи.

През 2018 г. Франклин Сепеда основал фирма, която произвежда изолация за сгради от текстилни отпадъци. Друга прохаждаща компания, „Екоситекс“ със седалище

Жена продава чай
от количка на пазара
„Ла Кебрадийа“ в
Алто Осписио. Тук
търговците плащат
по 20 долара за
600-килограмови
бали с облекло
Втора употреба
и препродават
отделните дрехи
за между 12 цента
и 2 долара всяка.

Работнички
сортират дрехи
във фабриката
„Екоситекс“ в
Сантяго, която
рециклира
изхвърлени дрехи.
Някои ще бъдат
превърнати в
прежда, а други ще
бъдат нарязани
и използвани
като пълнеж за
възглавници.

Нейните ТАЙНИ ПАЗИТЕЛИ

След като Ан Болейн била
екзекутирана през 1536 г., скъпоценният ѝ
часослов изчезнал за векове.
Сега вече знаем кой го е съхранил

Текст:

ЛЕСЛИ ПАТРИК

→ **АН БОЛЕЙН**, втората кралица на Хенри VIII, често бива представяна като прелъстителка и в крайна сметка като жената, отговорна за промяната на религиозния облик на Англия. Днес Болейн вече е призната за изключително интелигентна и благочестива личност, посветила се на образованието и религиозната реформа. Но след като през май 1536 г. била арестувана и екзекутирана по съмнителни обвинения в прелюбодейство и кръвосмешение, Хенри VIII направил всичко възможно да заличи спомена за нея. Кралските ѝ символи били свалени от дворцовите стени, бляскавите ѝ бижута били заключени в тъмни сандъци, а скъпоценните ѝ книги изчезнали от историята.

Обаче една от личните вещи на Болейн, нейният часослов, отново се появил на бял свят. Удивителният молитвеник, отпечатан около 1527 г. с религиозни текстове, предназначени за четене през целия ден, е украсен с отпечатани на ръка

гравюри на дърво и съдържа един от редките примери за почерка на кралицата. В полето на една от великолепно украсените страници тя изписала римувано двустипие, подписано с името ѝ: „Помни ме, щом молитва замълвиш, че с надежда в нов ден да продължиш, Ан Болейн“. Книгата изчезнала след нейната екзекуция, а после се появила в началото на XX в., когато американският милионер Уилям Уолдорф Астор купил замъка Хевър, където Болейн прекарала детството си сред английската провинция. Въпреки това пътуването на молитвеника на опозорената кралица си останало загадка, докато нови проучвания не открили по страниците му до момента неизвестни подписи, които помогнали за проследяването на част от историята му.

РАЗКРИТИЕТО

Къде се намирала книгата в продължение на над 360 години, от смъртта

Ан Бoleyн, тук на картина от неизвестен автор от края на XVI в., била втората съпруга на Хенри VIII, екзекутирана по обвинения в прелюбодеяние и кръвосмешение.

на Болейн до появата му на бял свят, оставало загадка до 2020 г. Тогава Кейт Маккафри, по това време студентка в Кентския университет, където работела по дипломната си работа върху часослова на кралицата, открила в полетата нещо неочаквано.

„Забелязах нещо, което за невъоръжено око изглеждаше като зацапване“ – спомня си Маккафри, от 2021 г. помощник-куратор в замък Хевър. Заинтригувала се и взела на заем мощен ултравиолетов проектор, който монтира в най-тъмното помещение в замък. Подобна светлина често се използва при проучване на исторически документи, тъй като маслото поглъща ултравиолетовите лъчи и – когато бъде изложено на тях – изглежда по-тъмно на фона на страницата. „Думите просто се появиха – спомня си тя. – Невероятно беше да ги гледаш под прожектора – направо светнаха.“ Маккафри предполага, че „невидимите“ думи били изтрети в края на викторианската епоха, когато било популярно да се почистват „ненужни“ бележки от полетата на книги и ръкописи. Благодарение на детективските и усилия изличените думи се оказали ключът към загадката на тайното спасяване на книгата от вероятното и унищожаване в кралския двор, след което се озвала в ръцете на група верни последователи на Болейн.

ЖЕНИТЕ

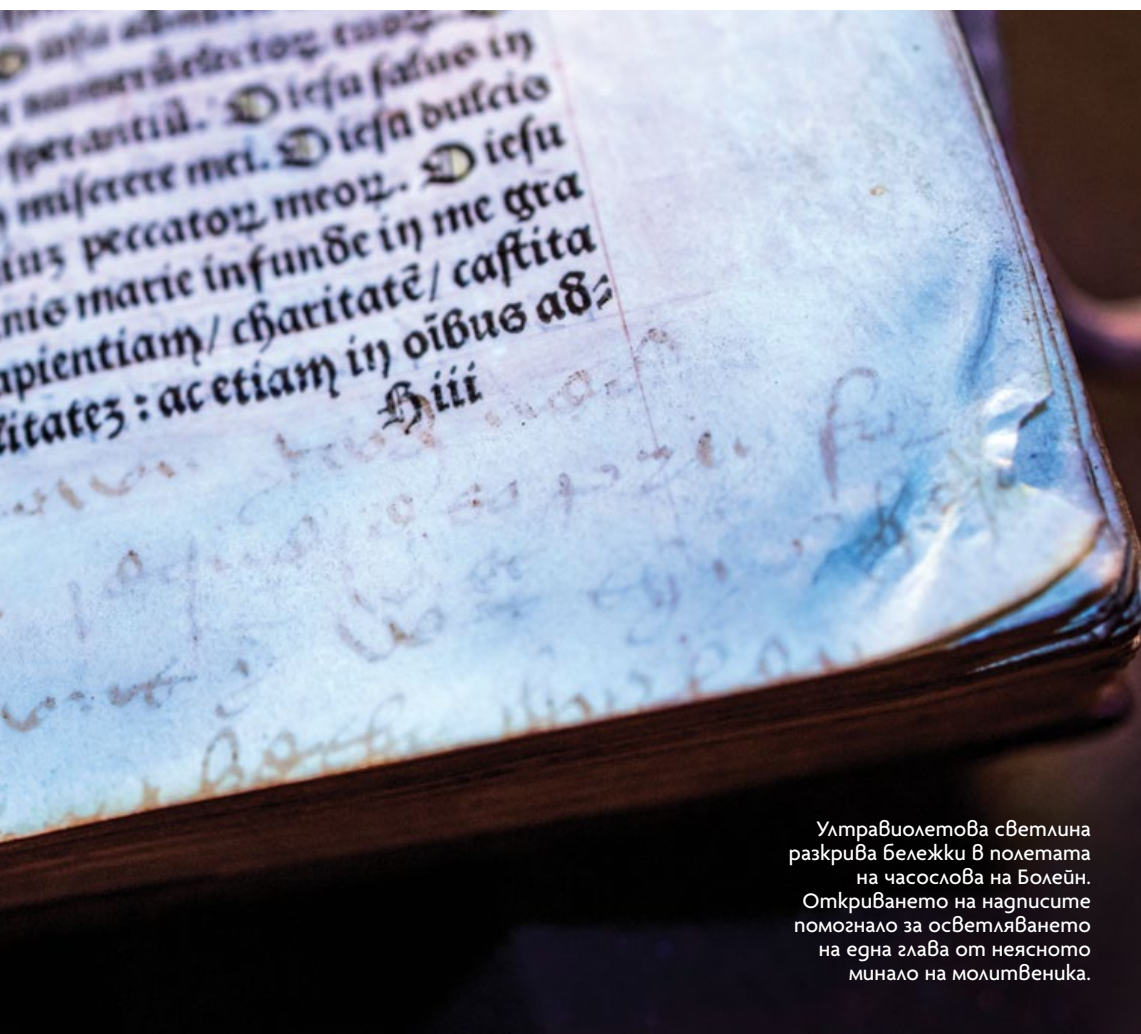
Различни страници в целия текст разкриват имената и бележките на поредица кентски жени, сред които Елизабет Шърли, Филипа Гейдж и Мери Уест, които обединили усилия да опазят скъпоценния часослов на Болейн и да съхранят спомена за нея. Макар да не е ясно коя от тях първа получила книгата, специалистката по Болейн Натали Грюнингер предполага, че кралицата я дала на Елизабет Хил. Тя израснала близо до замък Хевър и съпругът ѝ Ричард бил сержант в Кралската изба в двора на Хенри. Съществуват документи, че двойката изгасела на карти с краля, а евентуално приятелство с Хил може би накарало Болейн да ѝ предаде

книгата преди екзекуцията си. „Тази кентска фамилия опазила книгата след падението на Болейн – изключително смела и дрзка постъпка, като се има предвид, че можела да мине за предателство“ – казва Грюнингер, автор на *The Final Year of Anne Boleyn* („Последната година на Ан Болейн“).

Часословът бил предаван между майки, дъщери, сестри и племенници до края на XVI в., когато в полето се явява последното име. „Това, че жените успели да го

СНИМКА: С ПОЗВОЛЕНИЕТО НА ЗАМЪК И ГРАДИНИ „ХЕВЪР“

Ултравioletовa светлинa
разкривa бележки в полетата
на часослова на Болейн.
Откриването на нагписите
помогнало за осветляването
на една глава от неясното
минало на молитвеника.

опазят, представлява наистина красива история за солидарност, общност и смелост“ – казва Маккафри.

Книгата, понастоящем изложена в замъка Хевър, е крайъгълен камък в загадката на самата Болейн. Историкът Оуен Емерсън изтъква, че нейната ДНК е по страниците, които тя ежедневно докосвала и целувала. „Това наистина била любима нейна вещ – казва той. – Заради случилото се с Ан Болейн не разполагаме с много информация, излязла от нейната

уста. Но физическите следи вследствие използването на книгата и съчиняването на красивото двустичие са съхранили нейната идентичност.“

И макар часословът на Болейн да се прибрал у дома, разследването на интригуващата загадка не е приключило. Маккафри продължава да издирва къде се е намирал през вековете, за да научи повече за потайното му пътуване – както и за собственичката му, която запленява хората вече над 500 години. □

An underwater photograph showing a school of fish swimming in clear blue water. In the foreground, there are dark, silty seaweed fronds. The background shows a bright, sunlit surface with white foam from a wave.

МОРСКИТЕ ВИДРИ БЛАГОДЕНСТВАТ В КРАЙБРЕЖНИ ЗОНИ ОТ КАЛИФОРНИЯ ДО АЛЯСКА—НО НЕ ВСИЧКИ СА ДОВОЛНИ

ТЕКСТ: **СИНТИЯ ГОРНИ**

СНИМКИ: **РАЛФ ПЕЙС И КИЛИИ ЮАН**

КАК ДА НЕ ГИ

Едновременно спокойна и пъргавя под силния прибой, млада морска видра се плъзга из залива Монтерей в Калифорния в търсене на миди. Гмуркаческата мощ на тези бозайници отговаря на огромния им апетит; когато търсят храна под водата, те обикновено я откриват за минута-две.

РАЛФ ПЕЙС

An underwater photograph showing a seal swimming towards the camera on the left. The water is clear blue, with sunlight filtering through from above, creating a shimmering effect. Several small fish are visible in the background, and dark, silty structures are at the bottom.

О Б И Ч А Ш ?

Женска мушка лапички
под брадичката си, докато
дреме в тиха колония
от келпови водорасли в
залива Монтерей. „Това,
че са очарователни,
им носи проблеми с
общественото внимание“ –
казва Джина Бентал,
биолог – специалист
по морските видри,
чиято организация дава
инструкции на каякарите и
други наблюдатели, за да се
държат разумно около диви
морски видри. Запленените
наблюдатели понякога
гребат твърде близо
или дори гонят видрите,
опитвайки се да заснемат
най-сладкия кадър.

РАЛФ ПЕЙС

СМАЧКАНАТА МУЦУНКА НА ВИДРА 820 БЕШЕ ПРИТИСНАТА В РЕШЕТКАТА НА КУТИЯТА И ТЯ ПИСУКАШЕ,

както правят морските видри, когато са ужасени или възмутени, или викат близките си. Беше на 16 месеца, все още пограстваща, и животът ѝ досега беше белязан изцяло от тревожни събития. Изоставена като новородена, качена в камион от спасителите си, хранена с шише от хора и отгледана от мащеха морска видра във външен аквариум, 820 беше една малка част от дълъг екологичен експеримент – един вид изкупление за изстребването на вида ѝ преди повече от век.

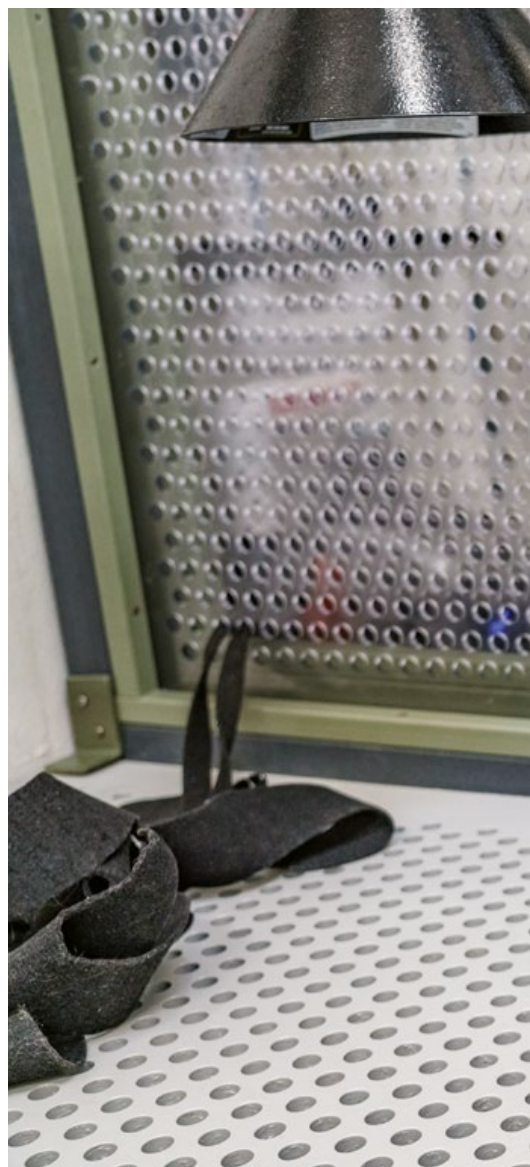
И ето я в кутия на палубата на надуваема моторница.

„Ще видим как ще се развият нещата“ – каза Карл Майър.

Беше една сутрин в края на лятото и Майър насочваше лодката към по-дълбоки води. Той и колежката му Сандрин Хазан бяха специалисти по грижа за животните в аквариума „Монтерей Бей“ в Калифорния.

Вътре в аквариума вече се заформяше тъмна около стъклениите стени на обиталището на морските видри. Две вълнообразни обиколки, малко търкане на носа с лапи, бърза сесия с удяране на пластмасова топка в скалите – всичко това изглежда силно забавлява двукраките от другата страна на стъклото.

Има полурационални обяснения за възторга на хората при вида на морските видри и можете

Сандрин Хазан от аквариума „Монтерей Бей“, прикрила външността и миризмата си, храни спасено малко на морска видра. Тези костюми тип „Дарт Вейдър“ помагат на малките да не асоциират хората с подкрепа или храна, щом бъдат върнати на свобода.

ЧАРЛИ ХАМИЛТЪН ДЖЕЙМС

КАДРИТЕ НА РАЛФ ПЕЙС И КИЛИИ ЮАН СА ЗАСНЕТИ С РАЗРЕШЕНИЯ НА АМЕРИКАНСКАТА СЛУЖБА ЗА РИБАТА И ДИВИТЕ ЖИВОТНИ № 37946D И 37085D

да чуєте как експертите ги изброяват:

1. Морските видри използват инструменти; избират камъни с подходяща форма, претъркулват се и поставят камъните на коремчетата си, за да чуят черупчестите с тях.
2. Те са сред най-дребните морски бозайници в света и плуват по гръб, което е странно и забавно за наблюдаване.
3. Има нещо в муцунките им, в козината – пухкаво животинче, което се движи грациозно в морето...

И тук експертите обикновено се предават пред очевидното. „Когато хората ме попитат за тях, трябва да се държа и изразявам като истински професионалист – казва ми Хазан. – Но когато наоколо няма никого, определено използваме думата със „с“. Има предвид „сладки“. Морските видри са толкова безмилостно очарователни, че хората, които работят с тях по цял ден, въпреки че не са имунизирани към това им

Кожухарката Кристи Руби от племето на тлингитите се прибира след дневния лов край о-в Принц на Уелс. Като автохтонна жителка на Аляска на Руби ѝ е позволено по закон да ловува морски видри, стига да се използват само за препитание или за традиционни занаяти – в нейния случай кожени дрехи. „Не приемам никак леко отнемането на живот – казва Руби. – Това е наследство. В кръвта ми е.“

КИЛИИ ЮЯН

качество, могат да го усещат като мъчително. Представата, че дивите морски видри се държат с лапички една за друга, например, за да не ги отнесе течението: очарователно, но погрешно. (Съжалявам.) Преди няколко години две морски видри от един аквариум били заснети как плуват, хванати за лапички, но няма надеждни доказателства, че морските видри редовно правят това в открити води. Вярно е, че гушкат малките си, докато плуват по гръб. Вярно е и че понякога се събират и образуват „сало̀ве“, оставяйки впечатлението за приятели, събрали се за приятно групово плаване.

Но морските видри могат и да са свирепи. Те са хищници – месоядни и безмилостни. Имат челюсти и зъби, които трошат черупки на миди и изкормват бодливи дребни същества. Историята как са стигнали до рѣба на изчезването е брутална екодрама, която започва през XVIII в., когато руски моряци, изследващи Алеутските острови, научили нещо, което автохтонните народи по тихоокеанското крайбрежие вече знаели: морските видри са покрити с най-гъстата, най-изобилна козина в света. Крайбрежните народи също ценели тези кожи, но ловували видрите по устойчив начин; новите ловци не притежавали тази мъдрост. До 1911 г., когато един договор ограничил международната търговия с кожи на тюлени и видри, били оцелели съвсем оскѣдни остатѣци от популацията на морските видри, която някога обкрѣжавала Тихия океан – между 150 000 и 300 000, от Баха Калифорния в Мексико до северните острови край Аляска, Русия и Япония.

Сега във водите край Северноамериканския континент различен вид човешка интервенция помага на морските видри да оцелеят и да се разпространят отново. Трудно е да се разбере точно колко кораби, месоядни хищници могат да се поместят в свят, който се е променил, откакто ги няма, и наред този сблѣск на мнения относно *Enhydra lutris* имаше и нещо успокояващо в

прецизността на тази вътрешната задача: да помогнем на видра 820 да се върне безопасно в морето.

Мейѣр угаси двигателя, изучавайки водата. На спасените морски видри в аквариума „Монтерей“ се дават числа, не имена, за да се предотврати привързването; планът е, ако е възможно, да бѣдат пускани на свобода. Видра 820 пристигнала в спешното отделение на аквариума между видри номер 819 и 821. Днешният опит да я пуснем беше втори – първият път няколко месеца по-рано се оказал неуспешен: Майѣр и Хазан я следили с трансмитери, докато се шляела наоколо и продължавала да отслабва. Когато накрая я върнали обратно, била толкова изтощена, че се свлякла в мрежата им, без да протестира.

„Върнахме ѝ нормалното тегло и възстановихме здравето ѝ – казва Майѣр. – Сега ще опита̀ме отново.“ Той кимна на Хазан, която избу̀та кутията на 820 до борда на моторницата, наклони я и отвори вратичката.

НОВОРОДЕНАТА МОРСКА ВИДРА тежи около 2 кг и през следващите няколко месеца се нуждае от майка си за всичко – не само за храна, а и за най-основни инструкции как да оживее. Възрастните мъжки не се задържат наблизо, за да помагат, а малките не разбират инстинктивно как да си ловят черупчести от дѣното, как да отворят черупката на рак или как да си складират камѣни за чулене на черупки под мишниците, докато плуват. Трябва да им покажат как да се чистят постоянно, правейки козината си пухкава и вкарвайки въздух в подкосието си; морските видри нямат подкожна мас и прословутата им козина е дебелата изолационна система, която да ги запазва топли във водата, където прекарват по-голямата част от времето си. В Тихия океан една морска видра със сплѣстена козина или с рани по кожата може бързо да замръзне до смърт.

Аквариумът „Монтерей Бей“ експериментира с възстановяването на морски

видри още от откриването си през 1984 г., като фокусът е върху морските създания в региона. Някои от последните оцелели морски видри край Калифорния живеели недалеч от Монтерей; учените ги наричат южни морски видри, за да ги различават от северните близо до канадската граница и отвъд нея. Не след дълго съобщения за ранени или заседнали на пясъка „южняци“ задвижили забележителна поредица от спасителни и възстановителни операции в новия аквариум.

После, тъй като дори и здравите малки все пак трябвало да се научат как да бъдат възрастни, членовете на екипа започнали да действат като сурогатни майки. Майър вече не работи в аквариума, но през ранните му години там като специалист по животните задълженията му включвали да успокоява и да храни с бутилка тревожните малки. Той вземал по някое малко в залива със себе си, слагал колан с тежести на неопрена си и му показвал как да се гмурка за черупчести, докато ученикът му гледал отгоре. Чупел черупките на живи раци със зъби – още една родителска демонстрация – докато плувал по гръб. Слагал миди на гърдите си и ги чупел с камъни.

„На практика им показвахме какво е да си морска видра“ – казва Майър.

Хората също се учели на принципа на пробата и грешката. Дивите морски видри не трябвало да асоциират вида и миризмата на хората с комфорт и храна, затова тези, които хранили малките с бутилки, импробизирали нещо като костюми тип „Дарт Вейдър“: черна маска, ръкавици, тъмно пончо, за да променят човешката си форма. Накрая, за да намалят дори още повече контакта между малките и хората, биолозите в аквариума решили да опитат да накарат възрастните женски морски видри, живеещи в аквариума, да поемат малките. Това били спасени екземпляри, които по най-различни причини били обявени за негодни за освобож-

даване, но все пак могли интуитивно да разберат какво да правят – как да отгледат малко, как да го научат да си търси храна и да запазва топлината си, да го подготвят да срещне други видри в морето.

Никои друг аквариум не е опитвал подобно нещо. Но първата от сурогатните майки

ПРОЧУТАТА КОЗИНА НА МОРСКИТЕ ВИДРИ Е ДЕБЕЛА ИЗОЛАЦИОННА СИСТЕМА, КОЯТО ГИ ПОДДЪРЖА ТОПЛИ ВЪВ ВОДАТА.

огледала новите си подопечни, определено схванала каква е задачата и се хванала на работа. Това било преди повече от 20 години. Популацията от южни морски видри в момента се изчислява на около 3000 – окуражаващ, но все още скромнен напредък в посока към истинско възстановяване; те са разпнати нагоре и надолу по средната третина на калифорнийското крайбрежие, като 100–150 живеят в защитеното мочурище на залива Монтерей, което аквариумът използва като основно място за освобождаване на видрите. Дивите морски видри сега споделят този тесен пролив с видри, отгледани от сурогатни майки и техните наследници, които явно са разбрали как да издържат раци и миди от калното дъно. Те оцеляват. Отглеждат малките си. Задоволяват неутолимия си апетит.

И тук се крие проблемът, свързан с морските видри през XXI в. – техният апетит.

A close-up photograph of two seals resting on a dark, wet, and textured rock. The seal in the foreground is the primary focus, with its head turned slightly away from the camera. Its fur is dark brown and appears damp. The second seal is positioned behind it, partially obscured. The background is a soft-focus view of the ocean with white-capped waves breaking. The lighting is natural, highlighting the textures of the seals' fur and the wet rock.

Докато майките
им похапват заедно
от обрасла с миди
плитчина в залива
Монтерей, но
придържайки се
достатъчно наблизо,
за да ги наблюдават,
тези две малки
се събират, за да
си поизграят: те
подскачат, гонят се
и се возят на смени
върху гърбовете си.

РАЛФ ПЕЙС

МОРСКИТЕ ВИДРИ ЯДАТ МНОГО. Ежедневният прием на храна на една възрастна морска видра може да достигне около четвърт от телото ѝ; кърмещите майки се нуждаят от още повече. Те ядат черупчести, а изчислението „около четвърт“ не включва черупките. (За една 30-килограмова възрастна морска видра си представете около 7,5 kg месо от черупчести.) В своята тихоокеанска среда морските видри са ключов вид – термин, който биолозите използват за животни или растения, които са особено важни за екосистемите, в които живеят. Този гигантски апетит на видрите, плюс изборът им на плячка може да поддържа – или възстанови – здравословен баланс в тяхната част от океана.

Сред черупчестите, които морските видри ядат, са например морските таралежи. Морските таралежи ядат келп, така че без видрите наоколо, които да поддържат броя им нисък, пасящите морски таралежи може да погълнат цели гори от келп. А учените научават, че келповите гори заедно с морските треви, които процъфтяват, когато наоколо има морски видри, играят своя собствена ключова роля в морската устойчивост. Заплетените стъбла на келпа осигуряват защитени ясли за бебетата финвали, увеличавайки броя им и разнообразието на възрастните риби. Морските треви филтрират замърсяванията от водата и запечатват въглерода в утайките.

„Ефектът от морските видри е огромен“, казва екологът изследовател Тим Тинкър, преподавател в Калифорнийския университет в Санта Крус, един от водещите световни експерти по морските видри. „Затова е толкова важно да ги познаваме. Когато бъдат премахнати от една екосистема или внесени обратно в нея, всичко се променя. А това е разрушително. На някои хора ще им хареса ефектът от тях. Но на други няма.“

Един пример: комерсиалните ловци на черупчести. „Това е като взрив на ядрена бомба“ – ми каза гмуркачът Джеръми Лейтън

един следобед в кафене на брега, описвайки дъното, което е виждал след ловуващи гладни морски видри. „Всичко в обсега им просто бива ометено.“

Лейтън живее в Кечикан, Аляска. Уловът му включва *Panopea Generosa* – голяма заравяца се мида, както и морска краставица – друго морско мекотело. Територията му е Югоизточна Аляска, в момента глобален епицентър на хора, враждебно настроени към морските видри. Тук чух да ги описват като „напаст“ и „едно от най-разрушителните същества на планетата“.

На лодка за търговски риболов Джаред Елис приключва с ваденето на морски краставици, събрани от собственика на лодката Крейг Томас. Докато гладните за черупчести морски видри са се разпространили из други части на Югоизточна Аляска, те засега стоят далеч от това място – залива Касан. Но от време на време и тук започват да се забелязват бродещи морски видри. „Според нас е въпрос на време – казва Елис, който през лятото работи в строителството, но се надява да стане професионален змуркач риболовец. – Със сигурност е плашещо.“

КИЛИИ ЮЯН

За разлика от южните си роднини северните морски видри в последните десетилетия са се размножили изобилно във водите, от които някога били изчезнали. Едно проучване от 2021 г. определи броя в Югоизточна Аляска на над 27 000 морски видри. Канадските учени изчисляват, че още 8000 живеят покрай бреговете на Британска Колумбия.

На какво се дължи голямата разлика в броя на възстановяващите се популации, северна срещу южна? Причините започват с човешката намеса преди повече от половин

век, когато американското правителство провеждало подземни ядрени опити на о-в Амчитка, на 1600 км западно от континентална Аляска. Амчитка е част от Алеутските острови и въпреки че това е самият архипелаг, където започнало ловуването им до почти пълно изтребване, до средата на 60-те години част от останалите дивни морски видри в света все още могли да се открият тук. След като ударните вълни от първия тестов взрив през 1965 г. убили стотици от тези видри, служители от Аляския отдел на Службата по рибата и